

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/82598>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-17 and may be subject to change.

Vraagstukken rond identiteit en mondialisering staan hoog op de politieke agenda en behoren tot de kern van de huidige sociale geografie. Toch worstelden de finalisten van de Aardrijkskunde Olympiade 2008 met het begrip identiteit. Er ligt een wereld van verschil tussen de inhoud van de schoolaardrijkskunde en de hedendaagse geografiebeoefening op universiteiten.

Aardrijkskunde Olympiade 2008

Leerlingen struikelen over het begrip 'identiteit'

De Radboud Universiteit Nijmegen organiseerde in 2008 de Aardrijkskunde Olympiade met als thema 'globalisering en lokalisering in de stad'. Binnen dit thema moesten de kandidaten een studie maken van de identiteit van de Nijmeegse binnenstad. Identiteitsvraagstukken en de gevolgen van mondialisering op het dagelijks leven staan hoog op de politieke agenda en behoren tot de kern van de huidige sociale geografie. Daarbij gaat het onder andere om de vraag hoe mensen in een mondialiserende wereld kunnen omgaan met plaats en identiteit zonder terug te vallen op een geïdealiseerd verleden en uitsluiting van nieuwkomers. De notie dat plaatsen van belang worden door de betekenis die actoren daaraan geven en dat er sprake is van een strijd tussen verschillende groepen actoren die elk een andere betekenis geven aan een plaats, is daarbij essentieel. Wiens *sense of place* is dominant?

De uitwerking van de veldwerkopdracht over identiteit bleek een moeilijke klus voor de leerlingen. Maar dat valt hen nauwelijks aan te rekenen. De veldwerkopdracht maakte duidelijk dat er een wereld van verschil ligt tussen de inhoud van de schoolaardrijkskunde en de hedendaagse geografiebeoefening op de universiteiten.

Identiteiten

Een centrale gedachte die ten grondslag ligt aan de veldwerkopdracht is dat de identiteit van een plaats niet vastligt, maar door verschillende groepen actoren wordt geconstrueerd. Het zijn niet plaatsen die mensen maken, maar mensen die plaatsen maken. Een binnenstedelijke omgeving heeft geen 'objectieve' betekenis van zichzelf maar krijgt betekenis door de wijze waarop mensen plaatsen waarnemen, beleven, gebruiken en vormgeven. De verscheidenheid aan gebruikers leidt ertoe dat een plaats een diversiteit aan 'subjectieve' betekenissen krijgt toebedeeld. Een binnenstad kan bijvoorbeeld een winkelruimte zijn voor winkelend publiek, een uitgaansruimte voor cafébezoekers, een verblijfplaats voor daklozen, een doorgangsroute voor fietsers, een bevoorradingspunt voor vrachtwagenchauffeurs, een hangplek voor jongeren en een werkplek voor detaillisten. Iedere groep gebruikt plekken in binnen-

Het zijn niet plaatsen die mensen maken, maar mensen die plaatsen maken.

Figuur 1: Een groep jongeren van allochtone afkomst hangt rond op Plein '44 (afkomstig uit de presentatie van Jorrit Seinstra).

steden op eigen wijze, markeert deze en richt deze op een bepaalde manier in. Standbeelden, posters, graffiti, verbodsborden, hekwerken, beplanting, voorzieningen, of juist het ontbreken daarvan, laten zien hoe mensen een bepaalde ruimte betekenis geven. Het zijn niet alleen materiële zaken die de identiteit van een plaats bepalen. Ook de aanwezigheid (of afwezigheid) en het gedrag van mensen op die plaatsen dragen bij aan de identiteit. Door hun activiteiten, wijze van kleden, manier van voortbewegen en inkopen geven ze die plek een bepaalde sfeer en uitstraling die vaak weer afwijkt van andere plaatsen (figuur 1).

Figuur 3: 'De eigenaar van Bakker Arend vertelde me dat Arnhemmers speciaal voor hun mueslibollen naar Nijmegen komen. Een lokale zaak met een bovenlokale functie' (afkomstig uit de presentatie van Door Hendriksen).

Figuur 2: Winkels in de binnenstad, onderverdeeld in ketens en zelfstandigen/zonder bekende formule (Locatus, 2004; afkomstig uit de presentatie van Tineke Pool)

Zo wordt de identiteit van een plaats bepaald door ons alledaags handelen. Dat er tussen de verschillende betekenissen en het bijbehorende gebruik fricties kunnen bestaan spreekt voor zich. De betekenis van een binnenstad is daarmee zeer heterogeen en dynamisch. Wat een binnenstad maakt en is, wordt in het huidige mondiale tijdperk steeds meer beïnvloed door wat er in de rest van de wereld gebeurt. Winkelstraten laten processen van globalisering duidelijk zien door de vestiging van winkelketens die over de hele wereld te vinden zijn, internationale trends in de etalages, buitenlandse restaurants, het gedrag van toeristen, enzovoort (figuur 2).

Hierdoor ontstaat een vlechtwerk van lokale en mondiale relaties en eigenschappen die samen de identiteit van de binnenstad bepalen. Wat specifiek lokaal, Nijmeegs, is staat dus niet los van het mondiale. In de jaren tachtig en negentig spraken veel sociale wetenschappers over het verdwijnen van het lokaal specifieke. Binnensteden zouden veranderen in homogene consumptieruimten die overal op de wereldbol hetzelfde zijn. De gehele wereld zou 'veramerikaniseren' en 'verblokkeren'. Anno 2009 wordt hier heel wat genuanceerder over gedacht en gesproken, en ziet men in dat het mondiale of bovenlokale vaak ook met het lokaal specifieke gepaard gaat. Sterker nog, je kunt het mondiale vaak

Sommige producten die de lokale identiteit uitdragen, worden in lagelonenlanden vervaardigd.

helemaal niet van het lokale scheiden. Sommige producten die bij uitstek de lokale identiteit lijken uit te dragen worden tegenwoordig vaak in lagelonenlanden aan de andere kant van de wereld gemaakt. En een winkel met typische lokale producten is in hoge mate aangewezen op klandizie van elders. Anders zou die winkel misschien niet eens meer kunnen bestaan (figuur 3 en 4).

De begrippen 'mondiaal' en 'lokaal' schieten hier tekort. Veel meer hebben we te maken met hybride consumptieruimten. Mondiale trends resulteren in lokale variaties en differentiaties. De espresso en cappuccino hebben de Nederlandse filterkoffie vervangen, maar de in Nederland geschonken koffie is en blijft anders dan die in Rome. De onderscheidende identiteit is niet verdwenen, maar krijgt vorm doordat mondiale kenmerken op een lokale, specifieke manier uitwerken in de binnenstad, bijvoorbeeld in een koffiespecialzaak als Kaldi of Simon Lévelt.

Veldwerk

Het veldwerkonderzoek van de Aardrijkskunde Olympiade had als centrale vraag: Wat is de identiteit van Nijmegen in een mondialiserende wereld? Om de scholieren op weg te helpen waren er twee deelvragen: (1) Wat is de identiteit van de binnenstad van Nijmegen en (2) In hoeverre is die identiteit van de binnenstad lokaal dan wel boven-lokaal (regionaal, nationaal of mondiaal) bepaald?

Na de toelichting op de theorie en de veldwerkopdracht gingen de leerlingen met digitale camera's en notatieblok op pad om eigen observaties vast te leggen. Ze konden ook te rade gaan bij ondernemers, horeca- en winkelpersoneel, bezoekers van de binnenstad of andere experts, en naderhand via internet informatie verzamelen. Het resultaat moesten de leerlingen in de vorm van een Powerpoint-presentatie inleveren.

De meeste leerlingen zochten de identiteit van de Nijmeegse binnenstad via de klassieke benadering van plaats en identiteit, met een nadruk op morfologische en historische kenmerken. Daarbij werd de identiteit van de Nijmeegse binnenstad veelal gelijkgesteld met de identiteit van Nijmegen. Als kenmerkend voor de identiteit van Nijmegen noemden zij onder andere de geschiedenis als oudste stad van Nederland, het reliëf vanwege de ligging op de stuwwal, het op de middeleeuwse stad terug te voeren straten-

patroon en bijvoorbeeld de Vierdaagse. Daarmee grepen de scholieren terug op de aloude gebiedsbenadering, waarbij plaatsen en gebieden als een natuurlijk gegeven worden beschouwd in plaats van ze te problematiseren.

Veel scholieren maakten gebruik van op kwantificering en modellering gebaseerde benaderingen en technieken om data te verzamelen. Ze verwezen naar stadsmodellen, ze vergeleken stratenpatronen in Nijmegen en andere plaatsen, en produceerden tal van tabellen. Enkele finalisten voerden een kleine enquête uit (figuur 5). Er werd weinig kritisch met informatie omgegaan. De verzamelde meningen van een handvol voorbijgangers en de informatie die zij in documenten vonden werd als 'waar' gepresenteerd. De leerlingen vroegen zich niet af wat de mogelijke motieven van de geïnterviewden waren of wat de herkomst van de bronnen was. Verder viel op dat de leerlingen in hun presentaties nauwelijks verwezen naar hun eigen ervaringen en de hun beleving van de Nijmeegse binnenstad. Veldwerk wordt blijkbaar sterk geassocieerd met het zoeken naar 'harde', kwantificeerbare gegevens en een streven naar objectivering.

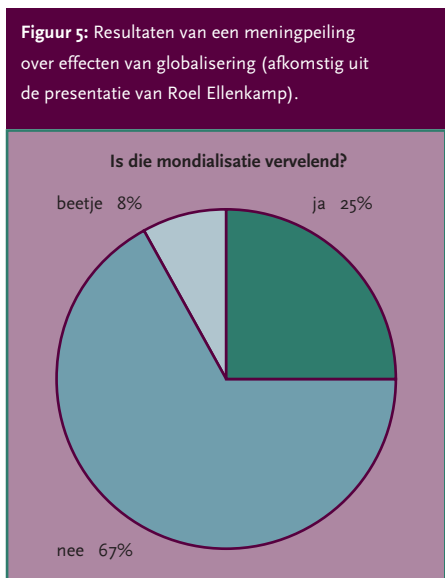
Als typische symbolen van mondialisering herkenden de leerlingen onder andere de vestigingen van internationale winkelketens. Daarnaast noemden ze diverse voorbeelden van typische lokale specialiteiten. Maar het hybride karakter van 'glocalisering', de verwevenheid tussen het mondiale en het lokale, vergt een diepere analyse en kwam niet uit de verf. De meervoudige identiteit van de Nijmeegse binnenstad en de koppeling met betekenisgeving zoals die tot uitdrukking komt in het handelen van verschillende groepen actoren, kwamen nauwelijks naar voren. Dat hoeft niet te verbazen: het huidige aardrijkskundeonderwijs heeft weinig aandacht voor zo'n benadering.

Aardrijkskundeonderwijs

De moeite die de leerlingen tijdens de Aardrijkskunde Olympiade hadden met deze andere manier van kijken naar ruimtelijke identiteiten, maakt duidelijk dat er een kloof is tussen wat er op universiteiten gebeurt en wat er in het voortgezet onderwijs wordt behandeld. In het universitaire onderzoek is de focus in de jaren negentig verschoven van de bestaande ruimtelijke differentiatie naar de sociale processen die ruimtelijke differen-

Figuur 4: 'Door de week zijn de bezoekers lokaal. In de weekenden komen er meer regionale bezoekers uit het verzorgingsgebied van Nijmegen, ook Duitsland. Dit geeft Nijmegen een bovenlokaal karakter' (afkomstig uit de presentatie van Alice van der Vlugt).

tiatie teweegbrengen. Niet de ruimte maar de 'ruimtelijk differentiërende menselijke praktijken en handelingen' zijn het onderzoeksobject van de moderne wetenschappelijke geografie.

Zowel met het oog op de aansluiting tussen voortgezet onderwijs en universiteit, als vanwege de maatschappelijke relevantie en de maatschappelijke legitimering van het aardrijkskundeonderwijs is het wenselijk dat

er in het voortgezet onderwijs aandacht komt voor de manier waarop mondialisering doorwerkt in hoe mensen betekenis geven aan de hen omringende wereld. Dit is een actief proces waarin alle mensen met hun dagelijkse activiteiten betrokken zijn. De wijze waarop mensen de wereld om hen heen betekenis geven is erg veranderlijk. Door de bestaande ruimte als uitgangspunt te nemen in het aardrijkskundeonderwijs, zoals in de meer gebiedsgerichte aardrijkskunde, lopen we dus achter de feiten aan en krijgen we de dynamiek van de ruimtelijkheid van het dagelijks leven niet echt in beeld, laat staan dat we dan de leerlingen kunnen opvoeden vooruitblikkend en verantwoordelijk met die leefomgeving om te gaan. Het aardrijkskundeonderwijs zou zich daarom veel meer moeten richten op de ruimtelijkheid van het menselijk handelen. De maatschappelijke relevantie en legitimering van aardrijkskunde zijn samen te vatten in het concept (wereld)burgerschap. Aardrijkskunde moet bijdragen aan de vorming van leerlingen tot burgers die vanuit hun eigen verantwoordelijkheid participeren in een gemonialiseerde samenleving. Dat veronderstelt onder andere dat het aardrijkskundeonderwijs leerlingen bewust maakt van de relaties tussen *local* en *global*, en hen laat nadenken over hun eigen rol in een mondialiserende wereld. Aardrijkskunde dient zich

niet uitsluitend te richten op vragen als 'hoe ziet de wereld eruit?' en 'hoe werkt de wereld?' Het moet ook gaan over de vraag 'wat betekent die wereld voor mij en voor anderen?' De vraag naar betekenisgeving is tevens een pleidooi voor het gebruik van meer kwalitatieve veldwerktechnieken, gericht op het zoeken naar de symbolische betekenis van op het eerste gezicht weinig zeggende details en artefacten. In het verlengde daarvan ligt de noodzaak om aandacht te besteden aan de vraag hoe de werkelijkheid wordt gerepresenteerd. Het aardrijkskundeonderwijs moet leerlingen ervan bewust maken dat er geen eenduidig, geografisch beeld van de wereld bestaat, maar dat geografische kennis subjectief is. Leerlingen moeten vertrouwd worden gemaakt met het idee dat er meerdere perspectieven zijn op 'de werkelijkheid'.

Dat lijkt complex, maar het buitenland is ons daarin al voorgegaan. De veldwerkopdracht van de Nijmeegse Aardrijkskunde Olympiade is onder andere geïnspireerd op de baanbrekende studies van de Zwitserse geograaf Benno Werlen en het werk van de Duitse vakdidacticus Tilman Rhode-Jüchten. *Praxis-Geographie* kwam bijvoorbeeld in 2002 met een themanummer over de integratie van deze thematiek in het aardrijkskundeonderwijs. Engelse voorbeelden zijn het project *Valuing Places* van de Geographical

Association, en Taylors veelgeprezen opdrachtboek *Re-presenting Geography*.

Inpassing van deze benadering vraagt niet om een herziening van het huidige programma, maar is te realiseren binnen de gegeven domeinen. Al in de brugklas kunnen leerlingen beginnen met eenvoudige opdrachten over representatie en beleving van de ruimte, bijvoorbeeld door hun eigen omgeving te fotograferen. Denk aan een opdracht waarbij verschillende groepen leerlingen dezelfde buurt filmen of fotograferen door de ogen van verschillende actoren: een klein kind, een bejaarde, een winkelende volwassene, enzovoort. Bij thema's als voedsel, muziek, films en mode kunnen leerlingen onderzoek doen naar de herkomst, spreiding en interactiepatronen, en stilstaan bij de vraag hoe hun leven verbonden is met dat van mensen elders op de wereld. Mondialisering is een centraal thema in het eindexamenprogramma voor havo en vwo. In de eindtermen voor het havo-programma staat expliciet dat aandacht

moet worden besteed aan de vraag hoe mondialisering uitwerkt in een lokale context. Het vwo-programma is daar minder eenduidig in, maar geeft die ruimte ook. Een mogelijke uitwerking is aandacht te besteden aan toerisme in diverse buitenlandse gebieden. Welke betekenis heeft het bezochte gebied voor verschillende groepen toeristen? Hoe ervaren zij hun verblijf in een vreemde omgeving? Welke visie op toerisme en het gebied is dominant? Dichter bij huis ligt het thema stedelijke gebieden als onderdeel van het domein 'Leefomgeving'. Dat stond centraal in de veldwerkopdracht van de Aardrijkskunde Olympiade 2008.

Op www.geografie.nl staat een aantal voorbeelden van opdrachten.

Bronnen

- Daum, E. & B. Werlen 2002. *Geographie des eigenen Lebens. Globalisierte Wirklichkeiten. Praxis Geographie*, 32 (4): 4-9.
- Jackson, P., N. Thomas & C. Dwyer 2007. Consuming transnational fashion in London and Mumbai. *Geoforum*, 38: 908-924.
- Massey, D. 1995. The conceptualisation of place. In: D. Massey & P. Jess (Eds). *A Place in the World? Places, Cultures and Globalisation*. Open University Press, Oxford.
- Rhode-Jüchten, T. 1999. Handlungsorientierung. Zur Handhabung eines Schlüsselbegriffs der modernen Geographie und ihrer Didaktik. *GW-Unterricht* 76/1999: 1-5.
- Rhode-Jüchten, T. 1998. Handlungsräume und Lebenswelten in der globalisierten Stadt. In: *Regensburger Beiträge zur Didaktik der Geographie*, 5-26. Deutscher Schulgeographentag, Tagungsband. II: 39-49.
- Spierings, B. 2006. *Cities, consumption and competition: the image of consumerism and the making of city centres*. Dissertatie. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Taylor, L. 2004. *Re-presenting Geography*. Chris Kington Publishing, Cambridge.
- Werlen, B. 1992. *Society, Action and Space: an Alternative Human Geography*. Routledge, London.

Aardrijkskunde moet leerlingen bewust maken van de relaties tussen *global* en *local* en hun eigen rol in een mondialiserende wereld.